

Focul – element de recuzită în farmece și descântece

Alexandru Zamfir*

* Muzeul Județean Aurelian Sacerdoțeanu Vâlcea, Râmnicu Vâlcea, România, e-mail: alexandruzamfirmv@yahoo.com.

Abstract: *Fire – prop element in charms and enchantments.* Magic represented the main discipline that was the basis of the mysterious actions practiced at the beginning. The process of its development was a long one, stretching over a vast period of time, to finally arrive at the judicious aspect that these enigmatic practices in certain situations fulfill nowadays.

The most famous acts of magic performed in past ages were represented by magic fires, as researchers called them.

Keywords: fire, magic, charms, enchantments.

Printre primele idei ce au suscitât gândirea ființei umane, a fost cea legată de parcursul său evolutiv, în paralel cu evoluția mediului înconjurător. Această dorință nu a reprezentat doar un simplu interes al omului, fiind mai mult un deziderat pentru tot ceea ce reprezenta mediul înconjurător, cu fenomene ale naturii și transformările survenite în timp. Prin stăruință, indivizii au dezvoltat deprinderi vitale, studierea evoluției plantelor, a animalelor, a fenomenelor naturii, încercările de a le consuma, de a dezvolta mijloace de apărare împotriva animalelor sălbatice pentru ca, mai apoi, într-un anumit stadiu, să ajungă de la etapa de vânat la cea de vânător.

Stăruința acestora a făcut ca fenomenele sociale cotidiene, întâlnite în formele de organizare pe care le dezvoltaseră, să le trezească curiozitatea. Așadar, cele trei praguri existențiale: nașterea, creșterea și, mai apoi, moartea, în cele mai multe cazuri la vârste fragede, le-a ridicat nenumărate semne de întrebare, asociindu-le cu propria ființă.

Toate elemente ce constituie astăzi fenomenul magiei¹ au apărut, probabil, din dorința de a găsi răspuns la multe dintre enigmele nerezolvate. Primele încercări de practicare a acestuia au fost

¹ Termenul de *magie* provine din francezul *magie* însemnând, conform Dicționarului Explicativ al Limbii Române, totalitatea procedeeelor, formulelor, riturilor prin care se invocă forțe supranaturale spre a produce miracole; practica acestor procedee, formule.

rudimentare, cu toate acestea, din dorința nestăvilită a individului de a-și anticipa diferite evenimente viitoare ce îi puteau afecta existența fragilă. Vrăjitorii, vracii sau șamanii, acești termeni indicau persoanele a căror îndatorire era de a defini diferitele fenomene pozitive sau negative ce urmau a se petrece. Încă de la primele semne ale apariției formelor de magie în societatea primitivă, oamenii acelor vremuri au apelat, fără ezitare, la serviciile prestate de magicieni; o explicație ar putea fi legată de faptul că aceștia lăsau impresia de cunoaștere a acestor practici noi și nemaivăzute până atunci.

Una dintre explicațiile pentru care oamenii ar putea apela la astfel de personaje este oferită de către Gh. V. Brătescu: „aceste personaje deosebite reprezentau, totodată, depozitul viu de cunoștințe al grupului social, tezaur mental pe care îl apărau prin taină și-l transmiteau doar celor aleși.”²

Magia a reprezentat pricipala disciplină ce a stat la baza acțiunilor misterioase practicate la începuturi. Procesul dezvoltării a fost unul anevoios și îndelung, întinzându-se pe o perioadă vastă de timp, pentru a se ajunge, într-un final, la aspectul judicios pe care aceste practici pline de enigme în anumite situații îl îndeplinesc în zilele noastre.

Cele mai cunoscute acte de magie ce au fost înfăptuite în epocile trecute au fost reprezentate de către *focurile magice*, așa cum cercetătorii le-au denumit. În această categorie a *focurilor magice* se încadrează *focurile grecești* și *focurile bengale*, cele mai cunoscute metode de vrăjitorie ale Antichității. Capacitatea de ardere, chiar și atunci când aveau contact cu apa, coloritul special pe care-l aveau și, mai ales, proprietatea de a nu scoate sunete, atunci când erau utilizate, au făcut să fie apreciate și temute de toate popoarele inamice. De asemenea, în această categorie este inclusă și folosirea luminilor pe cer, o altă invenție a magicienilor vremii, despre care se afirma că apar cu ajutorul puterilor ființelor fantastice, create special pentru a uimi populația înapoiată a acelor vremuri, care au ca respondent cotidian simplul foc de artificii.

Unul dintre personajele antichității, care a profitat de aceste iluzii pirotehnice „a fost profetul persan Zarathustra, fondatorul zoroastrismului. Acesta apărea în cadrul solemnităților nocturne, încins cu un brâu de flăcări, care nu-i frigea acei care-l atingeau.”³ La un truc asemănător apelau și alți conducători religioși, care, din

² Brătescu 1985, p. 8.

³ Brătescu 1985, p. 202.

dorința de a uimi audiența, își făceau apariția la întrunirile cu adepții, având în zona capului un cerc care ardea și despre care afirmau că ar fi al divinității.

Un alt exemplu, de folosire a magiei în scopul de a impresiona populația, îl reprezintă însemnările pe care le făceau pe pereții edificiilor consacrate zeităților cei care erau considerați a face minuni în Egiptul Antic. Ceea ce era impresionant la aceste scrieri era faptul că, la lăsarea întunericului, acestea se putea observa. Din seria exemplurilor în urma cărora magicienii se foloseau de diverse trucuri pentru a impresiona populația este de menționat și modalitatea prin care magicienii din India cunoșteau formula de a face piatra să ardă. Aceasta lua foc fără să fie atinsă de nici un material inflamabil.

Probabil, cea mai spectaculoasă era substanța, care în contact cu aerul lua singură foc, iar în momentul în care atingea alte corpuri forma scânteii. Utilizată îndelung pentru spectaculozitatea ei, apare menționată la mai multe civilizații, precum: chineză, egipteană sau greco-romană. Din recuzita magică, se pare, că făcea parte și o formă de substanță explozibilă, despre care se afirma că era foarte des utilizată la procedura de ardere pe rug, când, într-un anumit moment, după un zgomot puternic, rugul cădea în flăcări, oferindu-i celui osândit o moarte violentă.

Toate aceste trucuri magice, descrise mai sus, au avut un mare impact în rândul populației din perioada respectivă, din cauza faptului că oamenii nu aveau cunoștințe avansate în niciun domeniu important, cu atât mai puțin în tehnică.

Vrăjitoria

Cele dintâi date despre această practică datează din perioada de sfârșit a Paleoliticului, conform datelor arheologice, perioadă în care familiile de primat încercau să domesticească focul pentru a-l exploata în interes propriu. Privită în urma cercetării arheologice și antropologice, finalul erei Paleoliticului a reprezentat o perioadă dificilă pentru ființa umană, care în lupta sa cu natura și elementele sale a reușit, după grele încercări, să domine focul. După această etapă, focul a început să fie perceput ca aliat al omului; în afara faptului că reușeau, într-un final, să învingă frigul năpraznic, reușeau tot cu ajutorul său, să țină la distanță diverse pericole pe care le aduceau sălbăticiunile.

Strânși în jurul acestuia, devenise cel mai important element al naturii, din cauza faptului că, la vremea respectivă, nicio ființă nu

cunoștea tehnicile de aprindere ale acestuia, toate cunoștințele despre foc se rezumau la menținerea aprinsă în locurile special create în acest sens, numite vetre. Observarea atentă a focului din partea înțelepților acelei epoci a dus la interpretarea luminațiilor provocate de acesta, a fumului emanat și a tăciunilor ce pocneau datorită căldurii. Toate aceste elemente au făcut ca oamenii să înceapă să-și imagineze anumite lucruri „careva cu imaginație a asemuit umbra cu făptura unui membru al colectivității, mort de curând, poate un frate, cineva, o rudă apropiată, păstrați în memorie neconținut.”⁴

Într-o continuă luptă cu mediul înconjurător, omul preistoric a avut de întâmpinat fenomene extreme ale naturii, la care nu găsea răspuns, trăind în permanență cu frica pentru ce se va putea întâmpla în orice moment, o inundație puternică ca urmare a unei ploii torențiale, care să-i distrugă puținul pe care-l deținea, ori un cutremur puternic. La toate acestea, trecând timpul, a încercat treptat să găsească un răspuns sau o consolare, în acest punct apărând primele intenții de vrăjitorie.

Aceste prime încercări de interpretare a fenomenelor extreme cu ajutorul vrăjitoriei a îndeplinit la începuturi un rol strict de alinare a suferințelor pe care erau nevoiți să le îndure. Primii așa ziși vrăjitori nu au avut ca scop schimbarea percepției celorlalți asupra lumii în care trăiau. Cei care doreau să aspire la acest statut nou în interiorul comunității, de vrăjitori, erau supuși unor încercări dificile, cei care treceau cu brio trebuiau să arate adevărate veleități de rezistență, în primul rând psihică și, mai apoi, fizică.

Focul era unul dintre elementele principale folosite în procesul de inițiere, tinerii de sex masculin, la finalul probelor, erau așezați să stea în fumul emanat de către focul aprins în vatră, iar în alte cazuri, trebuiau să treacă prin focul aprins special, ca ritual de curățare a tuturor impurităților. Cei care practicau vrăjitoria se distingeau în rândul comunității prin diferite aspecte ale comportamentului: consumau alimente diferite de restul locuitorilor, vestimentația era total diferită, de cele mai multe ori se foloseau de piei sau blănuri de animale, se odihneau ziua, iar pe timpul nopții erau activi. Această conduită era menită să captiveze atenția celorlalți, ceea ce se și întâmpla, unii dintre localnici fiind înspăimântați de acest comportament cel puțin bizar.

Nu întotdeauna magia a fost folosită în sens negativ; așa cum nu toți vrăjitorii practicau ritualuri în urma cărora atrăgeau răul asupra

⁴ Brătescu 1985, p. 20.

unei ființe, a existat și o parte a magiei folosită cu scopul de a vindeca. Cei care o practicau apelau la tot felul de încercări de a vindeca bolnavul, foloseau un anumit tip de plante, poțiuni menite să îi ajute pe cei în suflerință. Un ritual descris în lucrarea *Vrăjitoria de-a lungul timpului*, menționează un vrăjitor care, încercând din răspuțeri să vindece un bolnav, i-a amplasat acestuia la căpătâi toate mâncărurile pe care acesta le prefera, în credința că spiritul ce îl posedă cu ajutorul bolii respective va ieși din el să se înfrupteze din acele bunătăți. În momentul în care se considera că spiritul a părăsit corpul încercat, vrăjitorul lua toată mâncarea și o punea în foc, crezând astfel că, odată cu mâncarea, ardea și spiritul răufăcător.

În ceea ce privește cultura tradițională românească, nu există multe date care să indice practicarea vrăjitoriei în perioadele îndepărtate pe teritoriul țării noastre. Din studiile existente, reiese faptul că, în perioada statului dac, oamenii apelau frecvent la astfel de practici ale magiei, deși nu se făcea o diferență între magia făcută în scopuri bune și cea cu rol distructiv, ambele tipuri de vrăji fiind definite de același termen.⁵

Deoarece îndeletnicirile de bază în ceea ce privește procurarea hranei au fost pentru mult timp vânătoarea și pescuitul, în acest sens, a fost descoperit un ritual desfășurat la români, care prevedea ca înainte să plece după pradă, vânătorii a căror armă urma să fie folosită întâia dată, pentru a avea noroc, așezau arma în foc. Această acțiune poate fi interpretată ca o practică magică, acest lucru întâmplându-se, cel mai probabil, la indicațiile unui vrăjitor.

Folclorul românesc abundă de legende și mituri legate de vrăjitoare ce umblau dezbrăcate în anumite nopți ale praznicelor importante sau în nopți cu lună plină; astfel de narațiuni încă se mai pot culege de la femei în vârstă, care fie au practicat, fie știu pe cineva care a practicat vrăjitoria.

În acest sens, în timpul cercetării de teren, desfășurată în județul Vâlcea, am intervievat o informatoare care locuiește în satul Bătășani, comuna Valea Mare, și care afirmă că în satul respectiv, cu mulți ani în urmă, au trăit două surori care se ocupau cu vrăjitoria.

În volumul, *Superstițiile poporului român în asemănare cu ale altor popoare vechi și noi*, folcloristul Gh. F. Ciușanu descrie un obicei care a fost reperat în județul Vâlcea, fiind practicat atunci când cineva se îmbolnăvea subit, cu clare valențe magice: „în Vâlcea se

⁵ Brătescu 1985, p. 20.

culeg la Sânzienne buruienile bune în toate și pentru toate bolile. Se fac chită, mănunchi, se leagă pe feluri și stebtele acestea se înfig la grindă sau sub polată păstrându-se pentru orice întâmplare. Se găsește prin fânețe [...] care poartă numele sărbătorii: Sânzâene, sânziană. Cu Sânzeana se afumă cei bolnavi de friguri și de alte felurite boale.”⁶

Odată cu apariția creștinismului în lume, a debutat și lupta religiei împotriva tuturor celor care încercau să anticipeze viitorul, lucru interzis în dogmele creștinismului. Focul a fost unul dintre elementele vizate de această nouă religie ce aduna din ce în ce mai mulți adepți. În urma mai multor dezbateri ce aveau loc la întâlnirile clericilor, s-a discutat și forma sub care acest element atât de utilizat și cunoscut de întreaga lume poate fi regăsit în biserică.

În jurul secolului al XV-lea, s-a luat decizia ca focul să se regăsească sub forma lumânării aprinse în biserici, iar alături de acestea au fost acceptați și cărbunii, ce sunt și astăzi aprinși și pe care se pune tămâia cu care preotul tămâie în incinta bisericii.

Tot secolul al XV-lea reprezintă și momentul în care, la nivel mondial, cei care se ocupau cu vrăjitoria erau condamnați, fiind supuși la torturi greu de imaginat. Una dintre torturile la care erau supuși cei bănuți de înfăptuirea actelor de magie și vrăjitorie erau legați și însemnați cu fierul încins în foc. De asemenea, cei găsiți vinovați erau condamnați, de tribunale special înființate pentru a judeca astfel de spețe, la arderea pe rug. Acest fenomen al arderii vrăjitoarelor pe rug s-a întins pe o lungă perioadă de timp. În acest proces al epurării vrăjitorilor au fost victime și oameni nevinovați, care, de la o simplă bănuială, au fost torturați în cele mai grele condiții, ajungând să sfârșească sub flăcările nimicitoare ale focului.

Victime cădeau și cei care nu se supuneau conducătorilor, prin înscenarea unui proces și condamnarea imediată, ori cei care continuau, în ciuda opreliștilor, să anticipeze viitorul, așa cum s-a întâmplat cu Ioana D'Arc, cunoscută și sub denumirea de *Fecioara din Orleans*.⁷ Secolul XVII aduce o mărturie de un astfel de proces și pe teritoriul țării noastre, când în Transilvania au fost condamnate la ardere pe rug mai multe femei suspectate că practică vrăjitoria.

⁶ Ciaușanu, 2001, p. 36.

⁷ Kapnistos 2007, p. 44.

BIBLIOGRAFIE

Brătescu 1985 – V.Gh. Brătescu, *Vrăjitoria de-a lungul timpului*, Editura Politică, București, 1985.

Ciașanu 2001 – F.Gh. Ciașanu, *Superstițiile poporului român în asemănare cu ale altor popoare vechi și noi*, Editura Saeculum I.O., București, 2001.

Voronca-Niculiță 1998 – Elena Voronca-Niculiță, *Datinile și obiceiurile poporului român volumul II*, Editura Saeculum I.O., București, 1998.

Kapnistos 2007 – Petros Kapnistos (ed.), *100 de personalități. Oameni care au schimbat destinul lumii – Ioana D'Arc*, Editura DeAgostini, București, 2007.